

مروری بر الگوهای عملی وقف در بازار سرمایه

نادر ریاحی

معاون فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه

چکیده

در فقه شیعه و قانون مدنی ایران تعریف وقف، حبس العین و تسبیل المنفعه بیان شده است. در گذشته با توجه به انواع دارایی‌ها که عموماً زمین، باغ یا خانه بود، وقف املاک و اموالی جایز بشمار می رفت که با بقای آن از منفعتش جامعه یا اولاد بهره‌مند شوند؛ منتهی به مرور زمان که انواع دارایی‌ها از زمین، باغ و ملک، به کارخانه‌ها و شرکت‌های بزرگ تعمیم یافت این پرسش مطرح گردید که آیا سهام شرکت‌ها نیز قابل وقف است و اگر چنانچه سهام شرکت وقف شود نحوه خرید و فروش آن‌ها در بورس چگونه خواهد بود. در این مقاله در تلاش هستیم تا به نمونه‌هایی از الگوهای عملی وقف در بازار پول و سرمایه بپردازیم. ابتدا به مروری بر وقف در سایر ادیان پرداخته‌ایم، زیرا با بررسی‌های انجام شده مشخص گردیده که همه ادیان به نوعی به اهمیت وقف و نوع دوستی توجه کرده‌اند. سپس به آثار فرهنگی اجتماعی وقف و برخی مفاهیم و تعاریف وقف از لحاظ نوع و سایر اصطلاحات مورد نیاز و بعضی کلید واژه‌های دیگر پرداخته‌ایم؛ آنگاه نمونه‌هایی از مؤسسات و شرکت‌هایی را که صددرصد یا بخشی از سهام آنها وقف می‌باشد یا به نوعی در مسیر و هدف وقف حرکت می‌کنند را بیان نموده‌ایم و در انتها شرایط و ویژگی‌های وقف در برخی دوره‌های تاریخی را بیان نموده، آنگاه نتیجه‌گیری کرده‌ایم. واژگان کلیدی: وقف، بازار سرمایه، بازار پول، مؤسسات خیریه صندوق‌های قرض‌الحسنه.

مقدمه

از گذشته‌های دور همواره یکی از مصادیق بارز ابزارهای کارآمد در کمک به تأمین نیازهای فرهنگی، اجتماعی، بهداشتی و درمانی هموعان، استفاده از ابزار وقف بوده است. این اندیشه در میان همه ملل و اقوام با عناوین مختلف وجود داشته است؛ با توجه به توسعه جوامع و وجود تنوع در نیازها و همچنین روش‌هایی که در حوزه اقتصادی کشورها به وجود آمده است و ابزارهای اصلی تولید از کشاورزی و دامداری به صنعت و کارخانه یا نرم افزارهای کامپیوتری تغییر یافته است، ناگزیر باید به سمتی حرکت کنیم تا با طراحی ساز و کارهای خاص ضمن رعایت چارچوب و اصول و مبانی وقف، امکان حضور بیشتر در بازارهای پول و سرمایه نیز فراهم گردد؛ البته پاسخ به پرسش حقوقی قابلیت ورود به بازار پول و سرمایه و همچنین نحوه ابدال و استبدال سهام، موضوعی است که در جای خود باید داده شود؛ اما چون یکی از محورهای فراخوان، ارائه «الگوهای عملی وقف در بازار سرمایه ایران» می‌باشد، بر آن شدیم تا با فرض مثبت بودن پاسخ پرسش مذکور، ابتدا کلیاتی از اصطلاحات و مفاهیم وقف را که با محورهای بحث مرتبط است، بیان نمائیم، سپس قابلیت و توانایی ورود موقوفات به این بازار را ارزیابی کنیم؛ آنگاه مروری داشته باشیم به اقدامات انجام شده به وسیله اوقاف یا متولیان بازار سرمایه در ایران و برخی پیشنهادات عملی را ارائه نمائیم.

وقف در سایر ادیان

با بررسی و تحقیق در منابع و مآخذ، به وضوح مشخص می‌شود، در میان ملل و اقوام گذشته نیز عناوین و مصادیق کارهای خیر و عام المنفعه وجود داشته است. در میان اعراب حجازی افرادی بودند که تحت شرایط خاصی تعدادی از چارپایان خود را و حتی گاهی فرزند خود را در مقام وفا به نذر پای بت‌ها قربانی می‌کردند و گوشت گوسفند و یا شتر قربانی شده را میان مردم به ویژه نیازمندان تقسیم می‌کردند (احمد بن سلمان، ۱۳۵۸: ۱۱).

نخستین مکان مقدس که در میان عرب‌های پیش از اسلام شناخته شده بود، کعبه مشرفه است که در روزگاران قدیم به دست ابراهیم (ع) بنا شده تا پناهگاه مردم باشد؛ سپس معبد عموم گردیده که با اختلاف قبایلشان هر سال به سوی آن رهسپار می‌شدند و بعدها مرکز بت‌های آنان شده است (عبیدالکبیری، ۱۳۶۶: ۳۸-۳۷).

به نظر می‌رسد، گذشتگان در فرهنگ خود به نوعی از تصرفات مالی شبیه وقف آشنایی داشته‌اند و بخشی از اموال خود را برای خدایان و معابد انفاق می‌کردند (ریاحی سامانی، ۱۳۷۸: ۱۱).

یکی از سنت‌ها و خصلت‌های پسندیده مردم ایران نیکوکاری و کمک به هم‌نوع بوده است و ایرانیان همواره دستگیری از محرومان و مستمندان جامعه را جزو وظایف ملی و مذهبی خود می‌دانسته‌اند. ایرانیان باستان پیرو آیین یکتاپرستی زرتشت بوده‌اند و در کتاب مذهبی آنان، یعنی اوستا در بخش گات‌ها چنین آمده است: «اوستا اهمایی و اوشنامای چیت و نس خشیانس مزدا و دایات اهورو».

اهورامزدا پروردگار یکتا و دانایی که فرمانروای مطلق است، چنین مقرر فرموده: خوشبختی از آن کسی است که دیگران را خوشبخت سازد.

در جای دیگری از اوستا آمده است «خشتر مچا اهورایی آئیم در بیوددت و استارم»؛ یعنی: «اهورا مزدا از کسی خشنود است که بینوایان را دستگیری کند».

در مذهب زرتشتی هر کس موظف است یک دهم در آمد خود را صرف داد و دهش و خیرات و کمک به مستمندان کند (امیدیانی، ۱۳۷۸: ۱۰۰ - ۹۹).

موضوع وقف که در زبان عبری از آن با واژه مقدس «برای خداوند» یاد می‌شود، یکی از راه‌های مهم برای آموزش روز آخرت و از موارد حائز اهمیت در بین پیروان این مکتب شناخته شده است. یهودیان عقیده دارند که با وقف کردن دارایی خود در راه خدا، دارایی مادی خویش را به دارایی معنوی تبدیل می‌کنند (چمران، ۱۳۸۰: ۳۵).

عراقی‌های قدیم در تمدن بابل با انواعی از تصرفات مالی که شبیه وقف بود، آشنا بودند؛ پادشاه، زمینی از املاک خود را در اختیار بعضی از کارکنان خود می‌گذاشت تا از درآمد آن بهره‌گیرند، بدون آن که مالک زمین شود و یا بتواند آن را به دیگری منتقل نماید. همین حق به حکم قانون و به ترتیبی که در قانون تعیین می‌شد، به ورثه منتقل می‌گردید.

مردم مصر در قدیم با فکر وقف اجمالاً آشنا بودند. املاک به خدایان معابد و مقابر اختصاص می‌یافت تا درآمد آنها به مصرف تعمیرات نوسازی، اقامه مراسم و خرج کاهنان و خادمان برسد. این کار به قصد تقرب به خدایان انجام می‌شد.

رومیان با نظام مؤسسات کنیسه و مؤسسات خیریه آشنا بودند. این مؤسسات به اداره فقیران و ناتوانان می‌پرداخت. اموالی به این مؤسسات اختصاص می‌یافت تا به مصرف فقرا و ناتوانان برسد.

آلمانی‌ها در بیان ترتیب طبقات مستحقین روش‌های مختلفی دارند؛ به طور کلی اصل وقف در این است که فروخته نمی‌شود و مورد بخشش واقع نمی‌گردد؛ به ورثه منتقل نمی‌شود و حکم انتقال این حق انتفاع به ورثه، احکام ویژه‌ای جدای از مقررات ارث دارد. وارث، مال یا حقی را از مورث خود دریافت می‌کند، ولی مستحق از واقف دریافت می‌کند (الکبیری، ۱۳۶۶: ۳۷-۳۸-۴۰).

هر چند در قرآن آیه‌ای که به صورت مستقیم با امر وقف مرتبط باشد، وجود ندارد، اما مواردی از اعمال صالح، مانند صدقه، قرض الحسنه، تعاون، انفاق، محبت و کمک به هموعان ذکر شده و به نوعی با روح وقف سازگاری دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود: آیاتی که انسان را به عمل صالح ترغیب و توصیه نموده و می‌دانیم وقف کردن نیز نوعی کار خیر و عملی خداپسندانه است.

آیه‌هایی که به تألیف قلوب و جلب محبت دیگران دلالت دارد، چون یکی از مصارف درآمدهای وقف در جهت تحکیم و تثبیت روح همبستگی و محبت بوده و در عین حال احسانی است عاری از منت و اقدامی است که در بسیاری از موارد استفاده کننده از منافع وقف، واقف را ملاقات نکرده و چه بسا او را نمی‌شناسد، ولی از نتیجه لطف او بهره‌مند می‌شود؛ هر چند گروهی نیز در این رابطه به ثروت اندوزی روی می‌آورند که قرآن آنها را هم، مورد نکوهش قرار می‌دهد.

آیاتی که مردم را به روح تعاون، احسان و برادری دعوت نموده است، مانند آیه شریفه: (تعاونوا علی البر و التقوی و لا تعاونوا علی الاثم و العداوان).

آیاتی که انسان را به شناخت خویشتن خود دعوت می‌نماید تا بدین وسیله، همواره درباره اعمال پایدار خود اندیشه کند و به سوی انفاق بشتابد.

محمود شهبابی در ادوار فقه در این باره چنین می‌نویسد:

در قرآن مجید آیه‌ای که بر وقف و احکام فقهی آن، صراحت داشته باشد، وجود ندارد، ولی می‌توان از باب اولویت، به آیه‌های احسان و انفاق، قرض الحسنه، تعاون و صدقه، به جواز، بلکه رجحان و استحباب وقف استدلال کرد، علاوه بر اینها آیه شریفه دیگری در قرآن می‌فرماید: «المال و البنون زینة الحیوة الدنیا و الباقیات الصالحات خیر عند ربک ثواباً و خیر آملاً» (کهف، ۴۶).

مال و فرزندان آرایش زندگانی این جهان‌اند، اما اعمال صالح که تا قیامت باقی است - مانند نماز و تهجد و ذکر خدا و صدقات جاری همچون بنای مسجد و مدرسه و موقوفات و خیرات در راه خدا - نزد پروردگار بسی بهتر و عاقبت آن نیکوتر است. بدین ترتیب باید گفت: وقف مصداق بارز باقیات الصالحات است.

پیامبر اسلام (ص) می‌فرمایند: عمل انسان جز از سه راه با مرگش قطع می‌شود: صدقه جاریه، دانشی که مورد استفاده قرار گیرد، فرزند شایسته‌ای که برای او دعا کند.

در کتاب مغازی واقدی آمده است: نخستین صدقه در اسلام، زمین‌های مخیریق است که مخیریق آنها را با وصیت در اختیار پیامبر گذاشت و پیامبر آنها را وقف کرد.

اغلب صاحب نظران وقف رانوعی صدقه جاریه تلقی می‌کنند (ریاحی سامانی، ۱۳۷۸: ۲۶).

آثار فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی وقف

با مرور اجمالی به پیشینه وقف در می‌یابیم که این سنت حسنه همواره در مقاطع مختلف دارای آثار فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بوده است؛ به عنوان مثال، ایجاد و گسترش برخی مراکز بزرگ علمی و دانشگاهی به وسیله موقوفات انجام گرفته است؛ از این رو، اگر این فرهنگ توسعه یابد، می‌تواند نقش بهتری در توسعه مراکز علمی و دانشگاهی داشته باشد، چنانکه امروز مشارکت خیرین مدرسه‌ساز را در احداث مدارس می‌بینیم. یا در حوزه اقتصادی وجود وقف باعث جلوگیری از انباشته شدن ثروت گردیده و با پشتوانه موقوفات چرخ بسیاری از مراکز اقتصادی به حرکت در می‌آید، همان گونه که امروزه سهام برخی از کارخانجات بزرگ دنیا وقف بر مصالح عام المنفعه می‌باشد. اگر از نقطه نظر اجتماعی به مسائل بپردازیم، باز به این نتیجه می‌رسیم که دولت‌ها به تنهایی قادر به حل مشکلات اجتماعی و رفع محرومیت‌ها و تأمین نیازها نمی‌باشند و به حضور و مشارکت جدی مردم نیازمند هستند و وقف مصداق واقعی مشارکت مردمی برای کمک به هموعان و همکاری با دولت‌هاست.

مروری اجمالی به برخی اصطلاحات وقفی

تعریف وقف

وقف در لغت به معنای ایستادن (منتهی الارب) به حالت ایستاده ماندن، آرام گرفتن است. بعضی از فقها مانند مرحوم شیخ صدوق، علی ابن حمزه، ابوالصلاح حلبی، محقق حلی وقف را تحیس اصل و اطلاق منفعت یا تحیس اصل و تسبیل ثمره تعریف کرده‌اند (شیری شیروانی، ۱۳۷۱: ۱۴).

انواع وقف

وقف به اعتبار موقوف علیهم، به وقف عام و خاص تقسیم می‌شود:

الف - وقف عام: وقف عام وقفی را گویند که راجع به جهات عامه باشد، مثل مساجد، مدارس و هر چه از این قبیل باشد.

ب - وقف خاص: وقف خاص، وقفی است که اختصاص به افراد معینی به طور تعقب داشته باشد، مثل وقف بر اولاد و احفاد (ریاحی سامانی، ۱۳۷۶: ۱۳۳).

وقف به اعتبار نوع موقوفه به دو دسته تقسیم می‌شود:

الف - وقف اموال غیر منقول مانند خانه، زمین و باغ.

ب - وقف اموال منقول قابل دوام مانند ظروف طلائی که امکان استفاده از آن به صورت زینت وجود دارد.

وقف به معنای مصدری آن به اعتبار قصد واقف به دو بخش تقسیم می‌شود: وقف انتفاع و وقف منفعت.

الف - اگر قصد واقف از وقف، تحصیل درآمد مادی نباشد آن را وقف انتفاع گویند. مانند احداث مسجد در زمین ملکی خود و یا زمین موات و امثال اینها.

ب - اگر قصد او از وقف، تحصیل درآمد باشد تا در مصرف معلومی هزینه شود آن را وقف منفعت نامند، مانند وقف چند مغازه برای حفظ و اداره مسجد یا مدرسه‌ای (الکیسی، ۱۳۶۶: ۳۵).

وقف از نظر مدیریت نیز برابر مقررات سازمان اوقاف به دو دسته تقسیم می‌شود:

الف - موقوفاتی که دارای متولی هستند، غیر متصرفی نامیده می‌شوند.

ب - موقوفاتی که سازمان اوقاف تولیت آنها را عهده‌دار است، متصرفی نامیده می‌شوند.

صیغه وقف

لفظی است که اراده انشایی واقف دایر بر وقف مال خود در قالب آن ابراز و اعلام می‌شود، اعم از بیان صریح لفظ مانند این که بگوید: «وقف کردم این مال را برای فلان امر». یا مفهوم وقف به طور ضمنی بیان گردد، مثل این که بگوید: حبس دائم کردم مال خود را برای فلان جهت (الکیسی، ۱۳۶۶: ۱۳۳).

بدون تردید مصرف درآمد موقوفه باید در نظر واقف معلوم و مشخص باشد، منتهی آیا ذکر صیغه وقف لازم است یا خیر؟ نظرات مختلفی درباره این پرسش مطرح است که از حوصله این بحث خارج است.

آیا وقف عقد است یا ایقاع؟

در این رابطه نظرات مختلفی وجود دارد: گروهی معتقدند وقف عقد است و قبول - به طور مطلق چه در وقف خاص و چه در وقف عام - شرط است. گروهی دیگر می‌گویند وقف ایقاع است و قبول در وقف عام و خاص شرط نیست. جمعی معتقدند وقف خاص، عقد و وقف عام، ایقاع است. پرداختن به بحث‌های تفصیلی این موضوع خارج از حوصله این مقال است (ریاحی سامانی، ۱۳۷۸: ۵۶).

قبض و اقباض در وقف

در وقف، قبض، یعنی این که طبقه اول از موقوف علیهم در وقف خاص و حاکم یا نماینده او در وقف عام، بر عین موقوفه استیلائی عرفی پیدا کند و آن را در اختیار بگیرد. برخی قبض را از شرایط اساسی تمامیت وقف دانسته‌اند:

سید محمد کاظم یزدی در عروة الوثقی در مورد اشتراط قبض در وقف می‌گوید: «هیچ اختلافی در اشتراط قبض در وقف نیست. صاحب جواهر نیز می‌گوید: «و این که اقباض از شرایط لزوم است، منافاتی با این مطلب ندارد که از شرایط صحت هم باشد» (شیری شیروانی، ۱۳۷۱: ۳۹). ماده ۵۹ قانون مدنی مقرر می‌دارد. «اگر واقف عین موقوفه را به تصرف وقف ندهد، وقف محقق نمی‌شود و هر وقت به قبض وقف داد وقف تحقق پیدا می‌کند».

شرایط مال موقوف

فقه‌های عظام عموماً معتقدند مال موقوف باید عین باشد، یعنی دین نباشد، مملوک باشد، یعنی قابل تملک باشد، و با باقی ماندن عین آن، قابل انتفاع باشد و به تصرف دادن آن صحیح باشد (ریاحی سامانی، ۱۳۷۸: ۶۹).

ماده ۵۸ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «فقط وقف مالی جایز است که با بقاء عین بتوان از آن منتفع شد، اعم از این که منقول باشد یا غیر منقول مشاع باشد یا مفروز».

تولیت موقوفه

معنای لغوی متولی: «سرپرست املاک موقوفه، ولایت دارنده، کارپذیرنده، سرکار و مباشر. متولی کسی است که اداره امور موقوفه را به عهده بگیرد (ریاحی سامانی، ۱۳۷۸: ۹۱). متولی منصوص، شخصی است که در وقف نامه به سمت تولیت منصوب شده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸: ۶۱۴).

ماده ۷۵ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «واقف می‌تواند تولیت، یعنی اداره کردن موقوفه را مادام الحیات یا در مدت معینی برای خود قرار دهد و نیز می‌تواند متولی دیگری معین کند که مستقلاً یا مجتمعاً با خود واقف اداره کند».

همچنین تبصره ۴ ماده ۷ قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه مقرر می‌دارد: «کلیه مباشران موقوفات و اماکن مذهبی اعم از متولی و ناظر و مدیران و امنای مؤسسات و بنیادهای خیریه در این قانون در حکم امین می‌باشند».

بیع وقف

یکی از مباحث مهم در امر وقف، موضوع بیع می‌باشد که به لحاظ اهمیت و نقش آن در استمرار و گسترش موقوفه‌ها همواره بین فقها اختلاف نظر بوده است: ابدال: فروختن عین موقوفه و خریدن ملکی و جایگزین کردن آن به جای موقوفه اول را ابدال گویند.

استبدال: معاوضه کردن عین موقوفه با ملک دیگر و جایگزین کردن آن را با موقوفه استبدال می‌گویند.

ماده ۸۸ قانون مدنی می‌گوید: «بیع وقف در صورتی که خراب شود یا بیم آن باشد که منجر به خرابی گردد، به طوری که انتفاع از آن ممکن نباشد، در صورتی جایز است که عمران آن متعذر باشد یا کسی برای عمران آن حاضر نشود».

ماده ۸۹ قانون مذکور یادآور می‌شود: هر گاه بعض موقوفه خراب یا مشرف به خرابی گردد، به طوری که انتفاع از آن ممکن نباشد، همان بعض فروخته می‌شود؛ مگر این که خرابی بعض، سبب سلب انتفاع قسمتی که باقی مانده است بشود؛ در این صورت تمام فروخته می‌شود.

ماده ۳۴۹ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «بیع مال وقف صحیح نیست، مگر در موردی که بین موقوف علیهم تولید اختلاف شود به نحوی که بیم سفک دماء رود».

ماده ۹۰ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «عین موقوفه در مورد جواز بیع، به اقرب به غرض واقف تبدیل می‌شود».

نگاهی اجمالی به نقش موقوفات و برخی مؤسسات وقفی در سایر کشورها

روزگاری که قسطنطنیه فتح شد و مرکزیت اسلامی را عثمانیان به این سامان منتقل کردند، در طول چند قرن ادامه حکومت عثمانیان اهتمام پادشاهان عثمانی مصروف وقف

گردیده است. در دوران عثمانی کلیه خدمات فرهنگی اجتماعی در حوزه مدیریت اوقاف بوده و ۵۰ درصد آثار خطی موجود در کتابخانه‌های ترکیه را اوقاف تهیه و گردآوری کرده است. بانک اوقاف متعلق به مدیریت اوقاف ترکیه است و سابقه‌ای دیرینه دارد. این بانک فعالیت‌های فرهنگی جالبی دارد. (رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مجله شماره ۲۷ ص ۱۰۳).

در کشور آلمان بنیادهای وقفی بزرگی وجود دارد. از سال ۱۹۵۱ تا سال ۱۹۹۱ جمعاً ۲۴۹۵ موقوفه یا بنیاد در آلمان ایجاد شده است؛ به ترتیبی که درآمد آنها باید در زمینه‌های آموزش، تعلیم، تربیت، پژوهش، فرهنگ و هنر و سایر امور هزینه شود. با مطالعه خبرنامه فروم نشریه اتحادیه بنیادهای وقفی جهت دانش کشور آلمان مشخص می‌شود که همواره یک کارخانه‌دار یا بیوه او یا فرزندان او به تأسیس بنیاد وقفی مبادرت می‌ورزند. به نحوی که در سال ۱۹۷۲ تا ۱۹۸۷ بنیادهایی با پانصد میلیون مارک تأسیس شدند. به عنوان نمونه ۹۰٪ شرکت فنی بوش برای مسائل فرهنگی اجتماعی وقف شده است یا مالک بنیاد وقفی مجتمع صنعتی هاوونی، یک مدرسه مهندسی وقفی ایجاد کرد یا خانواده فرویدنبرگ یک بنیاد اجرائی ایجاد نمود که سالیانه دو میلیون مارک درآمد دارد و از محل درآمدهای این بنیاد دانش آموزان بی بضاعت تربیت می‌شوند. بنیاد مجتمع فولکس واگن نیز در سال ۱۹۶۱ تأسیس گردید به ترتیبی که در سال ۱۹۹۲ سرمایه آن برای ترویج و ارتقای دانش و گسترش پژوهش حدود سه میلیارد مارک بوده است (مؤمنی، ۱۳۷۴: ۹۴).

آمار سال ۱۹۸۹ نشان می‌دهد که تقریباً ۳۲۰۰۰ مؤسسه خیریه کمک دهنده در امریکا وجود دارد که از آن میان ۲۸۶۶۹ مؤسسه مستقل و ۱۵۸۷ مؤسسه توسط شرکت‌های تجاری ایجاد شده است. ۲۸۲ مؤسسه نیز انجمنی می‌باشد. در این کشور صندوق‌های وقفی متنوعی وجود دارد و بنیادهای خیریه صندوق‌های متنوعی را اداره می‌کنند. به صندوق‌های وقفی، پول نقد، اوراق بهادار پذیرفته در بورس، اوراق بهادار شرکت‌های غیر سهامی عام، املاک و مستغلات، بیمه نامه و انبوهی از دارائی‌های فیزیکی و واقعی دیگر هدیه و هبه می‌شود. برخی بنیادها مدیریت صندوق‌ها را برای فعالیت اقتصادی بهتر برعهده دارند و حق العمل دریافت می‌نمایند. مثلاً انواع صندوق‌های وقف و اعانه بنیاد نور فولک به شرح زیر است:

صندوق‌های اختیارمندان؛ ۲- صندوق‌های حوزه علاقه؛ ۳- صندوق‌های با مصارف معین شده؛ ۴- صندوق‌های بورس تحصیلی؛ ۵- صندوق‌های وقف سازمانی ۶- صندوق‌های با نظر واقف.

بنیاد فورد از محل منابع مالی هنری فورد، مالک شرکت اتومبیل فورد تأمین مالی شده است؛ اما در حال حاضر بنیاد در سبد سرمایه‌گذاری خود سهام متنوعی دارد، به عنوان نمونه می‌توان به عناصر سبد سرمایه‌گذاری آن به شرح زیر اشاره کرد:

سهام شرکت‌های امریکایی، سهام سایر شرکت‌ها، سهام شرکت‌های خارج از بورس، جمع سهام، اوراق قرضه امریکایی، اوراق قرضه بین‌المللی، سرمایه‌گذاری‌های کوتاه مدت، جمع اوراق قرضه و ابزار با درآمد ثابت. بنیاد مذکور نقش برجسته‌ای در بازار سرمایه دارد. در امریکا چهل درصد هزینه دانشگاه‌های دولتی را دولت می‌پردازد و باقیمانده آن از درآمد صندوق‌های وقفی تأمین می‌گردد. به عنوان نمونه هدف صندوق‌های وقفی دانشگاه ایلینویز شمالی به شرح زیر تبیین شده است:

«هدف آن است که راهبردهای مخارج و تخصیص دارایی‌ها برای صندوق‌های وقفی به گونه‌ای انجام شود که قدرت مصرف از صندوق‌ها بعد از تعدیل برای تورم (به ارزش ثابت) و در طولانی مدت حفظ شود. بنیاد دانشگاه در قبال واقفان متعهد است که وجوه آنها را به گونه‌ای مصرف کند که حمایت از برنامه‌های مورد نظر آنها جنبه دائمی پیدا کند. در حال حاضر سبد دارایی‌های وقفی دانشگاه شامل دارایی‌های زیر است:

جدول سبد دارایی‌های دانشگاه ایلینویز

نوع دارایی	درصد	نوع دارایی	درصد
سهام سبد ۵۰۰ سهم استاندارد و پور	۳۹	مستغلات	۵
سهام بین‌المللی	۲۶	اسناد خزانه دولت امریکا	۱۱
سهام شرکت‌های با سرمایه کوچک امریکایی	۵	اوراق قرضه بین‌المللی	۳
اوراق قرضه و شرکت‌های با رتبه بالا	۲		

تصمیمات سرمایه‌گذاری صندوق‌های وقفی دانشگاه را مؤسسه‌ای به نام ماکان فاند می‌گیرد که خود شرکت غیرانتفاعی مدیریت سرمایه‌گذاری در مؤسسات آموزشی است. جدول زیر ارزش روز سبد دارایی‌های وقفی ۱۰ دانشگاه امریکایی را که با وقف اداره می‌شوند به عنوان نمونه نشان می‌دهد.

دانشگاه‌های عمده‌ای که با وقف اداره می‌شوند

نام دانشگاه	ارزش دارایی (میلیارد دلار)	نام دانشگاه	ارزش دارایی (میلیارد دلار)
هاروارد	۱۸/۸۸۴	یل	۱۰/۰۸۵
سیستم تگزاس	۱۰/۰۱۳	استانفورد	۸/۶۴۹
پرینسون	۸/۳۹۸	MIT	۶/۴۷۶
کالیفرنیا	۵/۶۴۰	اموری EMORY	۵/۰۳۲
کلمبیا	۴/۲۶۴	واشینگتن	۴/۲۳۵

وقتی ارزش صندوق وقفی یک دانشگاه در دنیا نزدیک به ۲۰ میلیارد دلار است، خواننده می‌تواند آثار ارزش چنین سازمان‌ها و خیریه‌هایی را در ذهن خود به تصویر بکشد» (عبده تبریزی، ۱۳۸۳: ۳۷ و ۳۸).

«بنیادهای وقفی که صندوق‌های متعدد را اداره می‌کنند، غالباً با مدیران سرمایه‌گذاری حرفه‌ای متعددی در تماس‌اند؛ مدیرانی که بتوانند مسئولیت تصمیمات خود را بپذیرند. معمولاً بنیادها کمیته سرمایه‌گذاری و تأمین مالی دارند که به صندوق‌های عضو کمک می‌کنند (عبده تبریزی، ۱۳۸۳: ۴۳).

برای تحقق اهداف بلند مدت استراتژیک، در دبیرخانه کویت ساختار تشکیلات اوقاف، صندوق‌ها و طرح‌های وقف ایجاد شد تا به صورت خودگردان به وسیله مردم اداره شوند. صندوق‌های وقفی کویت دارای آئین‌نامه و ضوابط خاص و نوینی هستند و در بخش‌های معلولان و گروه‌های خاصی مانند فرهنگ و اندیشه قرآن کریم، توسعه علمی، خانواده، حفاظت محیط زیست، بهداشت، مساجد، همیاری اسلامی و توسعه اجتماعی فراگیر، احیای مساجد کهن و مرکز فرهنگی کودکان فعال هستند. صندوق‌های وقفی با هدف تقویت اندیشه وقف، تثبیت وقف، تحقق نیت واقفین، هدایت درآمدها به سوی رشد جامعه، جذب مستمر موقوفات جدید و دسترسی به مدیریت تخصصی فعالیت خود را ادامه می‌دهند. مدیریت این صندوق‌ها مرکب از هیأت مدیره، هیأت امناء و مدیر عامل می‌باشد که از بین افراد خوشنام انتخاب می‌شوند. هیأت مدیره صندوق‌های وقفی رعایت ضوابط تخصصی در سرمایه‌گذاری‌ها، مدیریت سرمایه‌گذاری، ضوابط حسابداری در صندوق‌ها را از اصول حاکم بر کار خویش می‌دانند.

برابر آمارهای دبیرخانه مرکزی اوقاف کویت، ارزش موقوفات جدید التأسيس در سال ۱۹۹۶ بالغ بر ۱۳/۸ میلیون دلار بوده است. رشد در آمد خالص سرمایه گذاری های وقفی به بیش از ۳۳/۳۳ دلار رسیده است (الفضلی، ۱۳۷۸: ۳۶).

بانک توسعه اسلامی، سازمانی مالی - اعتباری و بین المللی جهت سرمایه گذاری است که مقر آن در جده در کشور عربستان سعودی است. این بانک در سال ۱۹۷۵ بنا بر بیانیه اجلاسیه وزرای خارجه کشورهای اسلامی که در شهر جده در سال ۱۹۷۳ برگزار شد، تاسیس شد. مسؤولیت و وظایف این بانک علاوه بر کمک و پشتیبانی مالی به شیوه های گوناگون جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورهای عضو، دربرگیرنده، مشارکت در سرمایه گذاری طرح ها و پروژه ها و اختصاص دادن وام به مؤسسات و طرح های تولیدی در این کشورهاست.

این بانک در دو بخش علمی - تحقیقاتی و عملی کار خود را آغاز و در سال ۱۹۸۱ مؤسسه اسلامی پژوهش و آموزش را تاسیس نمود. سمینارهای متعددی را در کشورهای اسلامی برگزار نمود و با جهت گیری تعریف مدیریت کارآمد، اصلاح مقررات، سرمایه گذاری و توسعه مالی وقف، مباحث خود را ادامه داد.

در طول سال های گذشته بانک با روش مشارکت، طرح های خدماتی، تجاری و مسکونی متعددی را در کشورهای اسلامی اجرا کرد.

به عنوان نمونه بانک توسعه در سال ۱۹۸۲، در زمینی به مساحت ۳۱ هکتار در یکی از کشورهای اسلامی مشارکت جست و از سقف سرمایه گذاری ۶/۶ میلیون دلار، مبلغ ۲/۷ میلیون دلار سرمایه گذاری نمود.

برابر آمارهای ارائه شده ارقامی را در قالب تاسیس موقوفات، کمک های ویژه و اعطای وام به دانشگاه های اسلامی بین المللی، مدارس و آموزشگاه های غیر دانشگاهی، مراکز اسلامی و تبلیغات اسلامی کارسازی نمود و رقمی معادل ۵۴/۹۸۸/۰۰۰، پرداخت نمود. بانک همچنین در رابطه با کتاب شناسی و منبع شناسی همکاری خود را با دبیرخانه اوقاف کویت آغاز نمود و در رابطه با نسخه های خطی و کتاب های قدیمی، کتاب های منتشر شده جدید، اسناد و مدارک تاریخی قراردادی را منعقد و بررسی ها و اقداماتی را انجام داد تا بتواند دایره المعارف مربوط به وقف را تهیه نماید.

بانک توسعه اسلامی در حال حاضر طی قراردادهای جداگانه با سازمان اوقاف و امور خیریه ایران، وام هایی را جهت پروژه های مسکونی ۷۵۰ واحد مسکونی در بندرعباس، ۵۰۰ واحد در مشهد و ۵۰۰ واحد در سمنان پرداخت نموده است (احمد مهدی، ۱۳۷۸: ۱۳۲).

نگاهی اجمالی به برخی مؤسسات و نهادهای خیریه نیمه دولتی در ایران

اگر با مفهوم عام به حوزه وقف و مؤسسات خیریه نگاه کرده و سرمایه گذاری دولت در این بخش را هم لحاظ کنیم، باید گفت کمیته امداد امام خمینی و بنیاد مستضعفان و جانبازان، بنیاد پانزده خرداد و سازمان بهزیستی نیز از یک منظر در این تقسیم بندی قرار می گیرند و در حالی که همگی مشغول خدمات رسانی هستند، فعالیت های اقتصادی مختلفی نیز دارند.

۱- کمیته امداد امام خمینی، در سال ۱۳۵۷ به طور رسمی تأسیس شد و امروز همزمان با جذب اعتبارات دولتی سالیانه حدود پنجاه میلیارد تومان از طریق صندوق های قرض الحسنه دریافت و بین نیازمندان و خانواده های تحت پوشش توزیع می کند.

مجتمع اقتصادی کمیته امداد نیز به عنوان یک شخصیت حقوقی مستقل فعالیت خود را در بخش های کشاورزی، صنعت و معدن آغاز نموده و سالیانه درآمدهای حاصله را در راستای اهداف کمیته امداد به کار می برد.

۲- بنیاد مستضعفان و جانبازان نیز که از اولین روزهای پس از پیروزی انقلاب تأسیس شد و اساسنامه آن در سال ۱۳۶۰ تصویب شد، یک نهاد قدرتمند عمومی غیر دولتی است که با استفاده از امکانات موجود خود به یکی از بزرگ ترین تشکلهای اقتصادی تبدیل و در بخش های کشاورزی، ساختمانی، صنعت، خدمات، بازرگانی، صادرات و واردات مؤسسات اعتباری فعالیت می کند و درآمدهای حاصله را باید در جهت تأمین نیاز جانبازان و کمک به محرومان مصرف نماید.

۳- سازمان بهزیستی و بنیاد پانزده خرداد، همچنین مؤسسه اقتصادی سازمان تبلیغات اسلامی و بنیاد شهید نیز با یک سلسله تفاوت های شکلی فعالیت اقتصادی متنوعی دارند.

موقعیت کنونی برخی مؤسسات عام المنفعه و نهادهای دینی و موقوفات در بازار سرمایه

قبل از ورود به بحث، مرور اجمالی به مقررات حاکم بر موقوفات در ایران و بیان آماری مختصر از این بخش خالی از فایده نیست.

ماده یک قانون تشکیلات اوقاف مصوب ۱۳۶۳/۱۰/۲، موارد زیر را بر عهده سازمان اوقاف و امور خیریه گذارده است:

۱- اداره امور موقوفات عام که فاقد متولی بوده یا تولید آنها مجهول است و موقوفات خاص در صورتی که مصلحت وقف و بطون لایحه یا رفع اختلاف موقوف علیهم متوقف بر دخالت ولی فقیه باشد؛ ۲- اداره امور اماکن مذهبی که ترتیب خاصی برای اداره آنها داده نشده

است؛ ۳- اداره امور مؤسسات و انجمن‌های خیریه‌ای که از طرف دولت و یا سایر مراجع ذیصلاح به سازمان محول شده یا بشود؛ ۴- اداره امور مؤسسات و انجمن‌های خیریه‌ای که به تشخیص دادستان محل، فاقد مدیر باشند، تا تعیین تکلیف از طرف دادگاه؛ و همچنین در صورت نبودن ناظر یا عدم صلاحیت وی در مواردی که ناظر پیش‌بینی شده باشد؛ ۵- انجام امور مربوط به گورستان‌های متروکه موقوفه‌ای که متولی معین ندارد و اتخاذ تصمیم لازم در مورد آنها؛ ۶- تبلیغ و نشر معارف اسلامی؛ ۷- اداره و نظارت بر اثلاث باقیه، محبوسات، نذورات، صدقات و هر مال دیگری که غیر از عنوان وقف برای امور عام المنفعه و خیریه اختصاص یافته باشد.

ماده ۴۴ آئین‌نامه اجرائی قانون فوق نیز مقرر می‌دارد: «سهم اوراق بهاداری که از محل ثمن موقوفات خریداری شده در حکم عین موقوفه است و قابل انتقال نیست، مگر در موارد تبدیل».

ماده ۵۰ آئین‌نامه مزبور نیز مقرر می‌دارد: «متولیان و ادارات حج و اوقاف و امور خیریه به منظور بقای عین رقبات و فراهم آوردن موجبات آبادانی آنها می‌توانند با استفاده از وجوه بلامانعی که بدین امر اختصاص داده می‌شود صندوق یا شرکتی تأسیس نمایند».

تبصره: صاحبان سهام این صندوق یا شرکت، اشخاص حقیقی و یا حقوقی خواهند بود که سرمایه آن را تأمین کرده‌اند.

در آئین‌نامه نحوه و ترتیب وصول پذیره و اهدائی نیز تکالیف مختلفی به عهده متولیان امر وقف محول گردیده است تا ضمن رعایت حقوق موقوفات، مستأجران نیز آشنا به وظایفشان باشند و از طرفی تصریح شده است که اوقاف یا متولیان امر وقف مکلفند راساً در اراضی وقفی سرمایه‌گذاری کنند. همچنین در مواد ۱۰ و ۱۱ آئین‌نامه به شیوه‌های سرمایه‌گذاری و نحوه تأمین منابع مالی برای عمران و آبادانی موقوفات اشاره می‌شود و اساساً جهت‌گیری اصلی، سرمایه‌گذاری در بخش ساختمان و زمین است.

تبصره ماده ۵۲ قانون تشکیلات و اختیارات سازمان اوقاف و امور خیریه مقرر می‌دارد نذورات امامزاده‌ها به شرح ذیل به مصرف برسد:

الف: عمران و آبادی اماکن مذکور؛ ب: تدارک وسایل رفاه و بهداشت زوار این اماکن و ساکنان ناحیه؛ ج: نشر معارف اسلامی و تبلیغات مذهبی و تعظیم شعائر دینی در آن محل؛ د: کمک به مدارس علوم دینی در آن محل؛ هـ: خیرات و مبرات مطلقه؛ همچنین به موجب تبصره ۲ ماده یک قانون فوق، بقاع متبرکه حضرت رضا^(ع) و حضرت احمد بن موسی (شیراز)

و حضرت معصومه و حضرت عبدالعظیم^(ع) و موقوفات مربوط به آنها که متولی خاصی نداشته باشد و موقوفاتی که برای اداره هر کدام از آنها از طرف ولی فقیه نایب التولیه تعیین شده یا شود، از شمول این قانون مستثنی است.

با ذکر عناوین و مقررات مرتبط با موقوفات، اینک می‌پردازیم به برخی نهادهای دینی و مؤسسات عام المنفعه و وقفی که فعالیت اقتصادی نیز دارند. در ارائه این مصادیق باید به این نکته توجه داشته باشیم که در ایران برخی خیرین و واقفین در ابتدا مؤسسات خیریه ایجاد و سپس اموال و دارائی آن را وقف نمودند و بعضی دیگر نیز سهام شرکت‌ها را خریداری و وقف کردند که براساس اطلاعات موجود به ذکر عناوین آنها می‌پردازیم:

۱- آستان قدس رضوی

این آستان مقدس به عنوان یک مرکز بزرگ اقتصادی و فرهنگی قدم‌های بلندی را برداشته و منشأ اثرات فراوانی می‌باشد. براساس آمار و گزارشات ارائه شده، آستان قدس رضوی به عنوان یک نهاد وقفی غیر دولتی موفق شده است تا در بخش‌های مختلف صنعتی، کشاورزی، معادن، خدمات و بازرگانی و مؤسسات پولی و مالی فعالیت خود را ادامه دهد، بترتیبی که تعدادی از شرکت‌های وابسته وارد بورس شدند.

براساس آخرین آمار منتشر شده، شرکت‌ها و مؤسسات مربوط به آستان قدس به بیش از پنجاه مورد می‌رسد. اگر بخواهیم یکی از الگوهای عملی و مصادیق بارز نذورات و موقوفات را که در بازار پول و سرمایه حضور یافته است نام ببریم، باید آستان قدس را ذکر نماییم. زیرا علاوه بر خرید سهام یا ورود شرکت‌های وابسته در بازار بورس، در ایجاد مؤسسه مالی و تأسیس شرکت کارگزاری نیز قدم‌هایی برداشته است که بواسطه حجم عملیات و گستردگی کار به ذکر همین مختصر بسنده خواهیم کرد.

ناگفته نماند، آستان قدس در بخش املاک و مستغلات خود نیز فعالیت گسترده همراه با برنامه بلند مدت دارد. علاوه بر آستان قدس رضوی، آستان حضرت عبدالعظیم حسنی، حضرت معصومه و حضرت احمد بن موسی نیز فعالیت‌های اقتصادی مشابهی در محدوده خود دارند که آمار رسمی از آنها مشاهده نکردیم.

۲- صندوق‌های قرض الحسنه

سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۶، برای اولین بار مجموع ارزش افزوده فعالیت‌های اقتصادی جهان را برآورد کرده و از آن طریق تولید ناخالص جهانی را تخمین زده است. بخش مؤسسات پولی، مالی، بانکی و بیمه شامل بانک‌ها، بیمه‌ها، صرافی‌ها، قرض الحسنه‌ها، شرکت‌های تعاونی اعتبار و ... با ۲۱ درصد از مجموع ارزش افزوده فعالیت‌های اقتصادی دنیا در رتبه اول قرار گرفته است. پس از آن فعالیت‌های صنعت و کشاورزی در رتبه‌های دوم و سوم واقع شده‌اند. این ارقام و تخمین‌ها نشان می‌دهد در شرایط حاضر فعالیت‌های اقتصادی، مالی و بانکی، بیمه و قرض الحسنه حرف اول را زده و اقتصاد دنیا به میزان زیادی وابسته به فعالیت‌های مالی و پولی این مؤسسات است. با توجه به گسترش مبادلات بین‌المللی و تبعات جهانی شدن اقتصاد و افزایش نقش پول و ارزهای مختلف در تولید، صادرات و واردات و مبادلات بین‌المللی، پیش‌بینی می‌شود نقش مؤسسات پولی و مالی روز به روز در جهان افزایش یابد.

تاریخچه تأسیس صندوق‌های قرض الحسنه در ایران

اولین صندوق‌های قرض الحسنه در ایران در سال ۱۳۴۸ در یکی از مساجد تهران و با سرمایه اولیه ۱۴ هزار تومان به وجود آمد. این سرمایه با راهنمایی روحانی محل توسط مردم خیر در صندوقی در مسجد به عنوان صدقات جمع‌آوری شده بود. ابتدا هدف، پرداخت کمک بلاعوض بود، اما به دلایلی تصمیم گرفته شد کمک‌ها و صدقات جمع‌آوری شده به عنوان سرمایه‌ای جهت پرداخت وام‌های بدون بهره و قرض الحسنه به کار گرفته شود. بنابراین صندوق قرض الحسنه با انگیزه اساسی کمک به محرومان و نیازمندان واقعی در درون مسجد برای انجام امر خیری که ریشه در مذهب دارد، تشکیل و با توجه به اهداف اسلامی و معنوی آن «صندوق ذخیره جاوید» نام گرفت.

در اواخر سال ۱۳۵۲ سومین صندوق قرض الحسنه تهران به نام «صندوق امور خیریه» با سرمایه اولیه یک میلیون و دویست هزار ریال و به منظور پرداخت وام قرض الحسنه حداکثر به مبلغ پنجاه هزار ریال به واجدین شرایط، تأسیس شد. این صندوق همانند یک مؤسسه به صورت کاملاً تجاری و شبیه یک بانک براساس قوانین تجارت به ثبت رسید و از دفاتر تجاری در انتهای سال و ترازنامه بدون سود برخوردار بود. پیش از پیروزی انقلاب اسلامی تعداد صندوق‌های قرض الحسنه در ایران به عدد ۲۰۰ و پس از آن تا سال ۱۳۶۵ به بیش از ۲۵۰۰

صندوق رسید. در حال حاضر تعداد صندوق‌های قرض‌الحسنه رسمی و غیر رسمی در ایران حدود ۵۵۰۰ صندوق برآورده می‌شود.

نتایج مطالعات به عمل آمده از عملکرد اقتصادی صندوق‌های قرض‌الحسنه نشان می‌دهد که از ۱۹۲۶ صندوق قرض‌الحسنه مورد بررسی در سال ۱۳۷۳ در مجموع ۲۵۴۰۰ میلیون ریال ستانده داشته‌اند که ۱۷۵۰۰ میلیون ریال آن (۶۹/۶ درصد) از محل کارمزدهای دریافتی در قبال وام‌های پرداختی به اعضا و مشتریان و ۱۶۰۵ میلیون ریال (۶/۴ درصد) از محل سایر درآمدهای صندوق‌های قرض‌الحسنه و سرانجام ۶۰۳۴ میلیون ریال (۲۴/۰ درصد) از محل کمک‌های مردم و سازمان‌ها صورت گرفته است.

از طرف دیگر، مجموع کل مصارف واسطه‌صندوق‌های قرض‌الحسنه مورد بررسی برابر ۳۵۸۶ میلیون ریال بوده است. منظور از مصارف واسطه، کالاها و خدماتی است که در جریان تولید خدمات مالی به مشتریان و اعضا هزینه شده است.

بیشترین رقم مصارف واسطه با ۱۱۵۸ میلیون ریال مربوط به لوازم التحریر و ملزومات اداری (۳۲ درصد) بوده و پس از آن به ترتیب مصارف مربوط به سوخت، آب و برق (۱۲ درصد)؛ تعمیرات جزئی ساختمان (۱۱ درصد) اجاره محل (۱۰ درصد)، ارتباطات (۵ درصد) و حق بیمه‌های تجاری (۳ درصد) قرار گرفته است (نمازی، ۱۳۸۱: ۸۷).

۳- مجتمع سوران

شرکت کشاورزی و دامپروری سوران در استان خراسان نمونه‌ای موفق از امکان انجام فعالیت‌های اقتصادی از محل درآمد موقوفات و نشان‌دهنده ظرفیت‌هایی است که این نهادهای مذهبی و فرهنگی در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی دارند. مؤسسه کشاورزی و دامپروری سوران به منظور تولید مواد پروتئینی و فرآورده‌های لبنی در سال ۱۳۶۶ در دو فاز ۲۵۰ راسی و با سرمایه اولیه یکصد میلیون ریال در شهر مشهد مقدس تأسیس گردید. این مجتمع به منظور به کارگیری نیروهای متخصص و به گردش درآوردن سرمایه‌های بالقوه موقوفات در امر تولید و تشویق سایرین نسبت به سرمایه‌گذاری و همچنین ایجاد اشتغال تأسیس شد.

این شرکت دارای ۹ سالن به مساحت ۱۵۰۰۰۰ متر مربع، بیمارستان، زایشگاه، شیردوشی، سردخانه و کادر فنی متخصص می‌باشد. تولید روزانه شیر این واحد در حال حاضر ۱۵ تن است.

۴- کاشی گوهرشاد

از بارزترین ویژگی‌های معماری مساجد ایران، بهره‌گیری از هنر زیبای کاشی‌کاری در نمای آنهاست که این هنر در برخی مساجد به مانند شاهکاری از میراث فرهنگی و بیانگر ذوق و تبحر صنعتگران هنرمند ایرانی جلوه‌گر شده است. به عنوان نمونه‌ای از این پیوند میان هنر، صنعت و مذهب می‌توان به مسجد گوهرشاد واقع در جوار بارگاه حضرت ثامن الائمه (ع) در شهر مشهد مقدس اشاره کرد که در نمای آن از کاشی‌های معرق، معقلی و هفت‌رنگی بهره گرفته شده است و با وجود گذشت بیش از شش قرن از احداث آن، کاشی‌ها همچنان از جلوه‌ای خاص و کیفیت مطلوب برخوردارند. چنین جایگاهی موجب فراهم آمدن زمینه‌های کاملاً مناسب برای آغاز فعالیت شرکت کاشی سنتی گوهرشاد را به عنوان نمونه‌ای از فعالیت اقتصادی موقوفات پدید آورده است.

این شرکت وابسته به اداره کل اوقاف و امور خیریه استان خراسان بوده و انواع کاشی معرق و هفت‌رنگی، معقلی، مقرنس، رسمی‌بندی، گروه مشبک و غیره برای گنبدها و گل‌دسته‌های مساجد، تکایا و امامزاده‌ها و اماکن مقدسه، محراب و سردرب و کتیبه‌های مساجد با انواع مختلف خط (ثلث، نسخ، نستعلیق، کوفی، بنائی یا معقلی) و با هنر بهترین خطاطان، تهیه و تولید و به بازار عرضه می‌نماید. در گذشته فرایند کاشی‌کاری در کارگاه‌های مخصوص مسجد به صورت سنتی و دستی انجام می‌گرفت. اما از سال ۱۳۶۵ و پس از تأسیس شرکت کاشی سنتی گوهرشاد، با بهره‌گیری از امکانات ماشینی و زیر نظر افراد متخصص، بخش عظیمی از تولید با کیفیت بالا سامان‌دهی شده و اینک علاوه بر انجام کارهای مربوط به اماکن متبرکه تحت پوشش اداره اوقاف، پذیرای سفارش‌های متعدد از درخواست‌کنندگان مختلف برای تولید کاشی می‌باشد.

۵- اسوه

شرکت چاپ و انتشارات اسوه، در سال ۱۳۶۹، سازمان اوقاف و امور خیریه به منظور اشاعه فرهنگ و معارف اصیل اسلام به ویژه چاپ و نشر قرآن کریم، تأسیس گردید و تاکنون بیش از ۱۵۰ عنوان از کتاب‌های دینی به ویژه علوم قرآن و حدیث را منتشر نموده است و ده‌ها عنوان کتاب دیگر در زمینه معارف اسلامی را در دست تحقیق و تألیف و چاپ دارد که در آینده به علاقه‌مندان عرضه خواهد نمود.

شرکت چاپ و انتشارات اسوه در جهت چاپ و نشر قرآن کریم نیز گام‌های بلندی برداشته، از آن جمله، تأسیس چاپخانه بزرگ قرآن کریم در شهر مقدس قم است که در سال

۱۳۷۰ عملیات احداث آن در وسعتی به مساحت ۵۰ هزار متر مربع و با زیر بنای ۱۲ هزار متر مربع آغاز و در سال ۱۳۷۳ افتتاح گردید. این چاپخانه که بزرگ‌ترین مرکز چاپ و نشر قرآن کریم در ایران به شمار می‌رود، در راستای رفع نیاز جامعه اسلامی ایران و نیز مسلمانان خارج از کشور تلاش می‌کند و با به کارگیری پیشرفته‌ترین دستگاه‌ها و تجهیزات چاپ و صحافی، تا کنون موفق به چاپ میلیون‌ها جلد قرآن کریم - در قطع‌ها و انواع مختلف - با کیفیتی مطلوب گردیده است.

با عنایت به این که رسم الخط عربی برای قرائت فارسی زبانان، به ویژه مردم قرآن دوست کشورمان تا حدی مشکل است، انتشارات اسوه اقدام به بهره‌گیری از هنر خطاطان عزیز کشورمان برای کتابت قرآن نموده است تا قرائت آن برای همگان سهل و آسان باشد. این شرکت با جذب کمک و مساعدت تمام اندیشمندان اسلامی، مؤلفان، مترجمان و طراحان، به تالیف، تدوین و چاپ متون اسلامی و کتب دینی و به ویژه نشر قرآن کریم با ترجمه به زبان‌های زنده دنیا همت گمارده و تمام توان خود را به کار گرفته است.

۶- همگام خودرو

شرکت همگام خودرو آسیا در سال ۱۳۸۲، در زمینی به مساحت ۱۲۰ هزار متر مربع در شهرک صنعتی علویجه تأسیس گردید. در سال ۱۳۸۳ موقوفه مرحوم عبدالوهاب تهرانی یک سوم سهام این شرکت را خریداری نمود. موضوع فعالیت این شرکت عبارت است از طراحی، ساخت قالب تولید قطعه و مونتاژ مجموعه‌های پرسی بدنه انواع خودروها. این شرکت مسئولیت تولید ۷/۵ میلیون قطعه از قطعات بدنه پژو ۲۰۶ در ۶۰ نوع و ۲۳ میلیون قطعه از قطعات بدنه رنو (۹۰ L لوکان) در ۶۵ نوع در سال را عهده دار است.

شرکت همگام خودرو آسیا برای پاسخگویی به تعهدات خود به تعداد ۶۰۰ نفر نیروی انسانی در سه شیفت کاری نیاز دارد. این شرکت در سال ۱۳۸۴ پروانه بهره‌برداری خود را از سازمان صنایع و معادن اصفهان دریافت نمود.

این شرکت مجهز به واحد قالب‌سازی وسیع و کم نظیر در بخش خصوصی کشور می‌باشد. کلیه ماشین‌آلات CNC همگام خودرو آسیا از نوع اروپایی می‌باشد.

شرکت مزبور با در اختیار داشتن بالغ بر ۶۰ دستگاه انواع پرس در تناژهای ۱۰۰ تن، ۸۰۰ تن (از نوع مکانیکی) قطعات بدنه خودرو تولید می‌کند.

این شرکت طرح‌های توسعه بهره‌وری با استفاده از پرس‌های سرعت بالا و همچنین به کارگیری اتوماسیون برای نیل به این اهداف را در دست دارد. شرکت همگام خودرو آسیا در حال استقرار سیستم ERP می‌باشد.

۷- مؤسسه صندوق عمران موقوفات کشور

به منظور کمک به عمران، احیاء، مرمت، بازسازی و توسعه موقوفات کشور و تأمین نیازهای اماکن مذهبی و مؤسسات خیریه، حجج اسلام جمارانی و نظام زاده نمایندگان ولی فقیه و سرپرستان اسبق و کنونی سازمان اوقاف و امور خیریه، در سال ۱۳۶۴ اقدام به تأسیس مؤسسه‌ای با عنوان «صندوق عمران موقوفات کشور» نمودند.

مقرر گردید این مؤسسه عمرانی و اقتصادی با فعالیت در زمینه‌های زیر و کسب درآمد از این طریق اهداف یاد شده را تأمین نماید:

- ۱- مشاوره فنی، مالی، اداری و کارشناسی و ارائه خدمات مدیریت و پیمان‌کاری در امور کشاورزی، صنعتی، معدنی، معماری، شهرسازی، ساختمانی، راه‌سازی و تأسیساتی؛
- ۲- عملیات بازرگانی اعم از داخلی و خارجی؛
- ۳- عملیات اعتباری از طریق بانک‌ها، مؤسسات مالی اعتباری، صندوق‌های قرض‌الحسنه و سایر منابع ممکن؛
- ۴- مشارکت و سرمایه‌گذاری در زمینه‌های تولید مسکن، واحدهای تجاری و خدماتی، اداری، رفاهی، فرهنگی و غیره و ایجاد و تأسیس واحدها و مؤسسات و شرکت‌های مورد نیاز؛
- ۵- تأسیس بانک و مؤسسه مالی اعتباری و مشارکت در این موارد با رعایت قوانین و مقررات نظام بانکی کشور.

ساختار مؤسسه

ساختار مؤسسه مبنی بر پنج رکن زیر است:

- ۱- مجمع عمومی
- ۲- هیأت‌امنا
- ۳- مدیر عامل
- ۴- بازرسان
- ۵- دفاتر مؤسسه و هیأت‌های اجرایی و مؤسسات و شرکت‌های وابسته.

مجمع عمومی

مرکب از پنج عضو است که یک نفر نماینده ولی فقیه بوده و چهار نفر دیگر از صاحب‌نظران متدین توسط ایشان برای مدت پنج سال انتخاب می‌شوند. مجمع عمومی عالی-ترین ارکان تصمیم‌گیری در امور مؤسسه است که به صورت عادی یک بار در سال جهت رسیدگی به حساب‌های مالی و تصویب ترازنامه، بودجه و خط مشی سالیانه تشکیل می‌گردد.

جلسات مجمع عمومی با حد نصاب سه نفر از اعضا تشکیل می‌گردد و انتخاب هیأت امنای و بازرسان مؤسسه نیز از وظایف آن است.

جلسات فوق العاده مجمع عمومی با حضور حداقل چهار عضو رسمیت می‌یابد و برای اصلاح و تغییر مواد اساسنامه و انحلال مؤسسه و افزایش یا کاهش سرمایه آن تشکیل می‌گردد. جلسات مجمع عمومی اعم از عادی یا فوق العاده با حضور و ریاست نماینده ولی فقیه رسمیت یافته و مصوبات آن نیز با تأیید ایشان معتبر می‌باشد.

هیأت امنای

هیأت امنای مؤسسه مرکب از هفت نفر از افراد متدین و آگاه به امور شرعی و فنی می‌باشد که توسط مجمع عمومی برای دو سال انتخاب می‌شوند و حداقل یک نفر از آنان از روحانیون معتمد (ترجیحاً نماینده ولی فقیه) می‌باشد.

مجمع عمومی علاوه بر اعضای اصلی، یک عضو علی‌البدل نیز انتخاب می‌نماید. هیأت امنای در اولین جلسه پس از تشکیل، از بین اعضا، رئیس و منشی و همچنین از بین اعضا یا خارج، یک نفر را به عنوان مدیر عامل انتخاب می‌نماید. تنظیم سیاست مالی و اداری و اجرایی و اتخاذ تصمیم در مورد مشارکت و سرمایه‌گذاری‌های مؤسسه و دریافت وام، اعتبار و نظارت و کمک به تهیه طرح‌های اجرایی برای عمران و احیاء و بازسازی و مرمت موقوفات و اماکن مذهبی از جمله اختیارات هیأت امنای می‌باشد.

دفتر مؤسسه و هیأت‌های اجرایی

دفاتر مؤسسه در مرکز استان‌ها یا سایر مناطق با پیشنهاد مدیر عامل و تصویب هیأت امنای تشکیل می‌گردد. دفاتر مؤسسه به صورت زیر اداره می‌شوند:

انجام امور هر دفتر با هیأت اجرایی سه نفره می‌باشد که ریاست این هیأت اجرایی مدیر کل اوقاف و امور خیریه استان یا نماینده منتخب هیأت امنای بوده و دو عضو دیگر که یکی مسئول اجرایی و دیگری از معتمدین محل است با پیشنهاد مدیر عامل و تصویب هیأت امنای به مدت دو سال انتخاب می‌شوند.

هیأت اجرایی دارای مسئولیت مشترک بوده و تصمیمات آنها با اکثریت آرا معتبر می‌باشد، هیأت‌های اجرایی موظف به اجرای مصوبات مجامع عمومی، هیأت امنای و دستورات مدیر عامل و رعایت ضوابط و آیین‌نامه‌های مؤسسه می‌باشند.

در حال حاضر علاوه بر دفتر مرکزی، هیأت‌های اجرایی و دفاتر نمایندگی مؤسسه مذکور در ۱۸ استان کشور در حال فعالیت می‌باشند.

۸- بنیاد فرهنگی البرز

بنیاد فرهنگی البرز در سال ۱۳۴۲ با سرمایه و همت مردی خیراندیش و مسلمان به نام آقای حسینعلی البرز، با هدف شکوفا نمودن استعدادهای نهفته نسل جوان و دانش پژوه کشور از راه‌های زیر، تأسیس شد:

اعطای جوایز حسن تحصیل به دانش آموزان و دانشجویان؛ اعطای جوایز به دانشمندان و پژوهندگان و مخترعین؛ اعطای کمک هزینه تحصیلی به دانشجویان به صورت وام بدون بهره؛ کمک به چاپ و نشر کتب علمی و مذهبی؛ احداث بنای مدارس.

آقای حسینعلی البرز طی نامه مورخ ۵۸/۱/۲۴ به محضر امام خمینی (ره) نوشته‌اند: به علت عمل جراحی و گذراندن دوره نقاهت حقیر نمی‌تواند از نزدیک شاهد تحولات و انقلاب مردم شریف ایران باشد، با قلبی شکسته و دلی امیدوار، از دور موفقیت آن حضرت را در رهبری ملت ایران از درگاه احدیت صمیمانه خواستار است.

اینجانب در راه ادای فریضه ملی و مذهبی، با به کارگیری قسمت اعظم سرمایه خود - که ما حاصل سال‌ها زحمت شبانه روزی از طریق تجارت و مشاغل آزاد و مشروع است - و با هدف خدمت به فرهنگ کشور درصدد تأسیس بنیاد فرهنگی البرز برآمدم. علاوه بر ثبت تمام دارایی که برابر پرونده موجود در سازمان اوقاف به صورت حبس مؤبد در راه اشاعه فرهنگ وقف شده، به واگذاری سرمایه نیز اکتفا ننمودم، بلکه به موجب ماده ۱۷ اساسنامه، خود را از برداشت هر گونه وجهی به عنوان حقوق و پاداش و به هر عنوان که جنبه شخصی داشته باشد محروم ساختم.

از آن جا که در این دوران سالخوردگی، دیگر توانایی اداره امور بنیاد از این جانب بر نمی‌آید، بدین وسیله تولیت موقوفات را از منقول و غیر منقول و وجوه نقد به عهده مقام منیع آن حضرت واگذار می‌نماید که هر طور صلاح بدانند با در نظر گرفتن مواد اساسنامه و وقفنامه، اقدام لازم معمول فرمایند.

حضرت امام نیز پس از تحقیق و تفحص درباره عملکرد بنیاد، سازمان اوقاف و امور خیریه را موظف نمودند تا برای اداره امور بنیاد و عمل به مندرجات اساسنامه و وقفنامه، هیأتی مرکب از امنا و معتمدین و یک نفر روحانی مورد اعتماد تعیین و معرفی نمایند.

از سال ۱۳۵۹ بنیاد فرهنگی البرز به وسیله هیأت امنای منتخب سازمان اوقاف و امور خیریه اداره می‌گردد و با رهنمودهای ارزنده نماینده محترم ولی فقیه و سرپرست سازمان اوقاف و امور خیریه پیشرفت‌های چشمگیری نصیب این مؤسسه خیریه و فرهنگی شده است. مرحوم حسینعلی البرز در روز ۲۶ مهر ماه سال ۱۳۷۷ به علت کهولت سن و بیماری، دارفانی را وداع کرد و نام نیک و آثار جاویدان از خود به یادگار گذاشت.

برخی دیگر از موقوفات

بنگاه آب لوله بیرجند در سال ۱۳۰۲ ه. ش به همت جمعی از خیرین تشکیل و رسالت تأمین آب این شهر را به عهده می‌گیرد، به ترتیبی که با حداقل قیمت و نگاه خیرخواهانه آب شرب در دسترس مردم قرار گیرد؛ آنگاه اموال و دارائی و اراضی این مجموعه وقف می‌شود. بعد از گذشت هشتاد و اندی سال مؤسسه مذکور با ساختار اقتصادی و جهت‌گیری جدید اداره شده و املاک و اراضی وسیعی در این شهر مربوط به این مؤسسه است.

مؤسسه خیریه همدانیان در سال ۱۳۳۴ به وسیله دو برادر در اصفهان تشکیل و با هدف توسعه علم و دانش و کمک به هموعان به فعالیت خود ادامه می‌دهد که امروزه دارای چند شرکت سود ده می‌باشد و یا در برخی شرکت‌ها سهام‌دار است و هیأت مدیره این مؤسسه در جهت بهره‌وری مطلوب و توزیع درآمدها برای اجرای نیت واقف تلاش می‌کنند. موقوفات معدل الملک و سلطان الحاجیه شیراز در اجرای قانون اصلاحات ارضی در سال ۱۳۵۰ از محل فروش موقوفات تعدادی سهام از کارخانه سیمان فارس و خوزستان خریداری می‌کنند و در طول ۳۵ سال گذشته علاوه بر وصول درآمد ناشی از سود سهام، افزایش ارزش سهام نیز شامل موقوفه گردیده است.

مؤسسه خیریه علی بن ابیطالب در استان کرمان در سال ۱۳۶۶ به منظور کمک به شهروندان و گسترش فعالیتهای اقتصادی - اجتماعی استان با حضور مسئولان سیاسی - اجتماعی کرمان تأسیس و فعالیت خود را آغاز و حسب مفاد اساسنامه مؤسسه مذکور باید ۳۵٪ از امکانات خود را صرف کمک به مستمندان و فراهم آوردن فرصت شغلی یا همکاری مراکز ذریبط، ۳۰٪ را صرف کمک به مراکز علمی و پژوهشی و فنآوری در منطقه، ۱۰٪ کمک به مدارس دینی و فعالیتهای مذهبی، ۱۰٪ کمک به مراکز علمی و پژوهشی و فنآوری در منطقه، ۱۰٪ مک به مدارس دینی و فعالیتهای مذهبی، ۱۰٪ کمک به مراکز فرهنگی و

کتابخانه‌ها و ۱۵٪ را صرف اهداف دیگر نماید. این مؤسسه در حال حاضر در بخش‌های مختلف صنعتی، کشاورزی، پولی و خدماتی فعالیت دارد.

دستگاه آب موقوفه نمازی در شیراز، یکی از آثار گرانبهای خیراندیشان و نیکوکاران ایران است که با نگاه گسترش بهداشت تأسیس می‌شود؛ البته سنگ بنای اولیه این اندیشه به سال‌های ۱۳۲۴ ه. ش می‌رسد و ابعاد مفصلی دارد؛ منتهی واقف با نگاه اقتصادی مقرر می‌شود. در بخش‌های جاری و فنی و نگاهداری تأمین گردد؛ ثانیاً ۲/۵ درصد برای ماشین‌آلات پیش‌بینی شود؛ ثالثاً، ۱۲ درصد برای حفظ اصل سرمایه پیش‌بینی شود. در بخش وصول آب بها نیز تدابیر ویژه‌ای می‌اندیشد و پیش‌بینی می‌کند تا از محل درآمد این مؤسسه به تأمین هزینه‌های بیمارستان نمازی هم مساعدت شود؛ از این رو در حال حاضر بخش‌هایی از این مؤسسه پس از حدود شصت سال همچنان پابرجاست و املاک و دارایی قابل توجهی دارد. با نگاهی عمیق به اهداف ساختار و مدیریت این موقوفه متوجه می‌شویم که روح حاکم بر اندیشه‌های بانی و واقف متأثر از روش‌های بهره‌برداری نوین بوده و در سال‌های دور که این ادبیات در جامعه ناشناخته بوده است، شادروان نمازی چنین مؤسسه‌ای را بنیانگذاری می‌کند.

مؤسسه خیریه مهدی نمازی در شیراز در چارچوب قانون تجارت و با اساسنامه مشخص تأسیس می‌گردد و اهداف ناشی از فعالیت‌های خود را در راستای کمک به دانش‌آموزان بی‌سرپرست متمرکز می‌کند؛ با بررسی انجام شده حدود پنجاه درصد از سهام کارخانه قند مرودشت و مقدار دیگری از املاک و مستغلات در مالکیت این مؤسسه می‌باشد و مؤسسه مذکور با رعایت ضوابط مربوط بر منابع موجود مدیریت می‌کند.

عضویت سازمان اوقاف و امور خیریه در بنیاد جهانی وقف

بانک توسعه اسلامی که به عنوان یک مؤسسه مالی بین‌المللی تأسیس گردیده است و حدود پنجاه و چهار کشور از اعضای سازمان کنفرانس اسلامی به عضویت آن پیوسته‌اند، با عنایت به نقش وقف و تأثیر این پدیده اسلامی در برنامه‌های توسعه آفرین مورد نیاز مردم و جوامع اسلامی، به ویژه اقشار نیازمند، «بنیاد جهانی وقف» را تأسیس کرد، که این بنیاد متولی نظارت بر موقوفات جدید و قدیم شد که وقف‌کنندگان، مسؤولیت نگهداری، بهره‌برداری، اداره و مصرف درآمدهای آنها را حسب شرایطی

مشخص کرده بودند و یا به آن سپرده بودند و همه این کارها منطبق بر احکام شریعت اسلام صورت می‌گیرد که اعضای بنیاد در تمامی امور به آن التزام دارند. این بنیاد، شورایی از اعضا تشکیل داده است که سهم عضویت هر یک از آنها کمتر از یک میلیون دلار نیست. شوای مذکور در حکم مجمع عمومی بنیاد است که سالی یک بار تشکیل می‌شود و هیأت نظارتی را برمی‌گزیند که بالاترین قدرت اجرایی در بنیاد را به عهده دارد.

بنیاد جهانی وقف، در گوشه و کنار جهان تحت نظر «بانک توسعه اسلامی» عمل می‌کند و همه نیک خواهان در سراسر جهان، اعم از افراد یا انجمن‌های غیر دولتی یا نهادهای دولتی در امر اوقاف می‌توانند به شیوه وقف، در بنیاد سهیم شوند. سازمان اوقاف و امور خیریه نیز عضو این بنیاد و همچنین عضو هیأت ناظرین این بنیاد می‌باشد. تا کنون هفت اجلاس این بنیاد تشکیل گردیده است که پنجمین اجلاس آن در تهران برگزار شد.

نگاه کلی به وضعیت موقوفات کشور

براساس گزارش دفتر آمار و انفورماتیک و اداره بودجه سازمان اوقاف و امور خیریه وضعیت فعلی موقوفات و رقبات آنها در کشور به شرح زیر است:

مجموع موقوفات حدود یکصد و سه هزار می‌باشد که به ترتیب ۴۹/۵٪ عرصه مسکونی، ۲۲/۵۵٪ کشاورزی، ۲/۱۵٪ باغات، ۳/۱۵٪ تجاری، ۱۰٪ مستغلات و باقیمانده نیز متفرقه بوده و در اجاره مستاجرین می‌باشند و مستاجرین برابر نظر کارشناس سالیانه اجاره بهای مربوط را پرداخت می‌نمایند.

همچنین براساس گزارشات مالی تنظیم شده به وسیله سازمان، مجموع درآمد موقوفات در سال ۱۳۶۳ حدود ۲ میلیارد ریال بوده است و در سال ۱۳۸۳ مبلغ ۳۶۱ میلیارد ریال گزارش شده است. متوسط رشد درآمدها طی دو دهه حدود ۱۸۰۰۰٪ بوده است.

بر مبنای گزارش دیگر، نذورات بقاع متبرکه در سال ۱۳۶۰ از امامزاده‌هایی که با اوقاف مرتبط بودند حدود یک میلیارد ریال بوده است و در سال ۱۳۸۲ مجموع نذورات امامزاده‌ها حدود ۲۲۲ میلیارد ریال بوده است که بیشترین رقم آن صرف عمران و آبادانی امامزاده‌ها گردیده است و درصدی نیز صرف امور پرسنلی و فرهنگی شده است.

نکته‌ای که در این بخش باید مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد، این که متولیان امر وقف تلاش نمایند و مشخص سازند که نسبت وصول در آمد موقوفات به میزان سرمایه‌ها چند درصد است و آیا در خوشبینانه‌ترین و بدبینانه‌ترین وجه میزان وصولی‌ها منطبق با واقعیت‌هاست یا خیر؟ به عنوان مثال، اگر یک رقبه موقوفه را در نظر بگیریم که عرصه و اعیان یک واحد مسکونی بوده است و برای بازسازی آن مبلغ یکصد و چهل میلیون ریال صرف شده باشد و پس از تکمیل و بازسازی، اجاره-بهای ماهیانه این واحد دو میلیون و پانصد هزار ریال در نظر گرفته شود، به طور ثابت پنج سال طول می‌کشد تا مبلغ سرمایه‌گذاری شده مستهلک گردد. و الزاماً پس از پنج سال هزینه تعمیر نیز وجود خواهد داشت. ناگفته نماند افزایش قیمت ملک نیز باید در محاسبات مد نظر قرار گیرد. حال اگر رقم یکصد و چهل میلیون ریال صرف خرید سهام در قالب سبد مورد نظر شود. علاوه بر سود سهام ارزش افزوده ناشی از افزایش قیمت نیز همواره لحاظ می‌گردد؟

در حال حاضر با رعایت تعریفی که از وقف شده و آن عبارت از حبس العین و تسبیل المنفعه می‌باشد، اوقاف و متولیان امر وقف همواره شیوه بهره‌برداری از موقوفات را در قالب اجاره انجام می‌دهند. این روش با توجه به ابزارهای تولید امری پسندیده و قابل قبول است؛ منتهی با تحولاتی که در ابزارهای بهره‌برداری انجام شده، باید با نگاه جدید به بهره‌برداری پرداخت. زیرا در یک تحلیل اجمالی راجع به وضع موجود موقوفات می‌توان گفت:

۱- با عنایت به ابزارهای تولید و تکامل آنها در طول تاریخ وقتی نوع موقوفات را مورد توجه قرار می‌دهیم پی می‌بریم که بخش عمده‌ای از ثروت و دارایی مردم که وقف شده شامل اراضی کشاورزی، باغات، واحدهای تجاری و کاروان‌سراها بوده است؛ به عنوان نمونه حسب بررسی‌هایی که صورت گرفته، نوع املاک وقف شده از بین یکصد وقف نامه شهر تهران در دوره‌های قاجار و رضا خان به شرح جدول زیر تهیه شده است:

انواع موقوفات شهر تهران در دوران قاجاریه و رضاخان

دوران قاجاریه						
کاروان سرا	زمین	دکان	خانه	روستا	باغ	زمین زراعی
۳	۳	۸	۱۲	۱۹	۹	۴۸

دوران رضاخان				
حمام	دکان	باغ	زراعی	روستا
۱	۴	۲	۳	۲

- ۲- طبق بررسی‌های انجام شده بهره‌برداری مستقیم از املاک وقفی به وسیله متولیان محدود بوده و آنان ترجیح می‌دادند این موقوفات را در قالب عقد اجاره و با رعایت چارچوب و اصولی به اجاره مستاجرین واگذار نمایند.
- ۳- ورود اراضی به محدوده‌های خدمات شهری شهرها و تفکیک قانونی اراضی با کاربری‌های مسکونی، تجاری، خدماتی و واگذاری اولیه این اراضی به متقاضیان از طریق نشر آگهی مزایده از سایر منابع درآمدی اوقاف است.
- ۴- انتقال اراضی و مستغلات وقفی به وسیله مستاجرین با موافقت اوقاف و متولیان به یکدیگر، و محاسبه و دریافت حق انتقال از افزایش قیمت ایجاد شده نیز از دیگر محل‌های درآمد موقوفات به شمار می‌رود.
- ۵- احداث بناهای جدید یا طبقات اضافی یا غرس اشجار و هر نوع اعیانی در اراضی اوقافی نیز از سایر منابع درآمد محسوب می‌شود.
- ۶- حقوق موقوفات به وسیله کارشناسان رسمی دادگستری یا خبرگان محل، تعیین و ایشان واسطه قانونی بین موجر و مستاجرین هستند.
- ۷- سرقتی و حقوق کسب و پیشه مورد ادعای مستاجرین یا هزینه‌های تعمیرات احتمالی و برخی موارد مشابه از نقاط اختلافی بین موجر و مستاجر به حساب می‌آید.
- ۸- اجرای قانون اصلاحات اراضی در سال ۱۳۵۰ و فروش موقوفات به زارعین و تصویب ماده واحده قانون ابطال آب و اراضی وقفی فروش رفته و اعاده املاک به وقفیت، مشکلات عدیده‌ای را فرا روی موقوفات و مستاجرین ایجاد نموده و مراحل اجرائی موانع خاص خود را دارد.
- ۹- وصول نشدن درآمد موقوفات و میزان مطالبات از مستاجرین و پراکندگی رقبات وقفی در روستاها و مشکلات مشابه از موانع جدی در راه وصول درآمدهای موقوفات به شمار می‌رود.
- ۱۰- عام المنفعه بودن نهاد وقف این اندیشه را در بین برخی مستاجرین تقویت نموده است که مستاجرین نیز به سهم خود مجازند از پرداخت حقوق موقوفات خودداری نمایند. وجود این تفکر بر مشکلات متولیان امر وقف در وصول درآمدهای واقعی موقوفات افزوده است.
- ۱۱- عدم ثبت کامل رقبات وقفی، وجود معارضات محلی و برخی تجاوزات احتمالی به وسیله بعضی عناصر از دیگر مشکلات به حساب می‌آید؛ زیرا امکان نگهبانی و مراقبت کامل از اراضی و باغات به لحاظ تنوع و گستردگی، کاری مشکل و غیر ممکن است.

۱۲- نحوه بازسازی رقابت وقفی مورد اجاره اشخاص و کیفیت محاسبه حقوق مستاجر از سایر مشکلات موجود است.

۱۳- خشکسالی ها و عدم تأمین آب مورد نیاز اراضی کشاورزی و نهایتاً عدم تحقق درآمد را نیز باید از مشکلات جانبی دیگر بر سر راه وصول حقوق موقوفات برشمرد.

نتیجه گیری

چون در اثر مرور زمان نوع دارائی های مالی نیز تغییر یافته و پشتوانه های اقتصادی و ابزارهای تولید از زمین و باغ به صنعت و کارخانجات رسیده آنگاه نرم افزارهای مختلف به سرعت جایگزین می شوند، بنابراین اگر در دورانی وقف باغ- زمین و سایر ابزارهای تولید و دارائی های مالی ماندگار امکان پذیر بود، امروز سهام کارخانجات و شرکت های بزرگ نرم افزاری وقف می شود و با مروری به الگوهای عملی وقف در بازار پول و سرمایه ایران در می یابیم که میزان حضور سهام کارخانجات و شرکت های بزرگ و به تعبیر دیگر درصد سهامی که در بورس پذیرفته شده وقف می باشند ناچیز می باشد و از طرفی ساز و کارهای قانونی خرید و فروش سهام وقف متناسب با ماهیت و مقتضیات بازار سهام نیست، از این رو، امید می رود با سلسله نشست های تخصصی در مباحث حقوقی و فرهنگی در گام نخست موانع و ابهامات موجود در خرید و فروش سهام وقفی به نحوی که مغایر با ذات وقف نباشد طراحی گردد، آنگاه فرهنگ سازی لازم برای آگاهی مردم جهت وقف سهام انجام شود.

پیشنهادات سیاستی

با مرور اجمالی به رئوس مشکلات یاد شده، منطق حکم می کند، نباید روش بهره- برداری از موقوفات تنها مبتنی بر روابط مالک و مستاجر باشد، بلکه همواره باید متولیان امر وقف در مناطقی که امکان سرمایه گذاری مستقیم وجود دارد با تشکیل شرکت های سرمایه- گذاری محلی مبادرت به بهره برداری مطلوب از موقوفات نمایند. و چنانچه این امکان وجود نداشته باشد، ساز و کارهای فعال و کارآمد برای وصول درآمد موقوفات از مستاجرین فراهم شود، به نحوی که حقوق طرفین نیز رعایت شود و در مناطقی که امکان اجرای این دو روش وجود ندارد، الزاماً باید با سرمایه گذاری از محل مازاد درآمد موقوفات، در بازار مالی و پولی سرمایه گذاری نمود و بدین وسیله موقوفات کوچک و کم درآمد را که به مرور زمان محدودتر شده و از درآمد کافی برخوردار نیستند، با رعایت جهات شرعی تبدیل به احسن

نموده و وارد بازار سرمایه کرد؛ هر چند بازار سرمایه نیز خطرات خاص خود را دارد و نمی توانیم با اطمینان کامل به این روش تکیه کنیم، اما به نظر می رسد با فعالیت همزمان در بخش های کشاورزی، ساختمان، صنعت و خدمات باید عرصه ورود به بازار سرمایه را نیز از وضعیت فعلی گسترده تر نمود و با استفاده از تجارب سایر مناطق دنیا در بخش های مختلف فعال شد که برای حصول اطمینان بیشتر و نیل به این هدف پیشنهادات زیر ارائه می گردد:

۱- ضرورت دارد تا میزان سرمایه گذاری های انجام شده در شرکت هایی که صد در صد سهام آنها وقف می باشد مشخص گردد و متقابلاً درصد سود حاصله و افزایش ارزش سهام آنها ارزیابی شود و مقایسه ای بین اموال شرکت ها با سایر املاک و مستغلات انجام گیرد تا میزان بهره وری بیشتر مشخص شود.

۲- میزان سهام خریداری شده به وسیله موقوفات از شرکت ها و مؤسسات مالی ارزیابی و با معادل ارزش املاک و مستغلات وقفی مقایسه و میزان سود سالیانه در هر دو بخش مشخص شود و هزینه های اقتصادی که برای وصول درآمد املاک و مستغلات انجام می گیرد نیز محاسبه گردد و اعلام شود که در شرایط مساوی هزینه مدیریت و سود کدام یک بیشتر است.

۳- اهداف و خدمات مؤسسات خیریه موجود و اموال و فعالیت های اقتصادی آنها مطالعه شود و میزان سهم آنها در بازار سرمایه مشخص گردد.

۴- راههای قانونی ورود مؤسسات خیریه دارای فعالیت های اقتصادی به بورس بررسی، و ساز و کار مشخصی ارائه شود.

۵- در قوانین جدید بازار پول و سرمایه، به نقش موقوفات و جایگاه ویژه مؤسسات خیریه توجه شود و این قبیل مؤسسات در صورت امکان از یک سلسله تسهیلات قانونی بهره مند شوند، زیرا در نهایت منافع کل جامعه مورد نظر می باشد و منافع شخصی در بین نیست.

۶- سازمان بورس اوراق بهادار با همکاری سازمان اوقاف و امور خیریه راه های فرهنگ سازی برای علاقمندان به وقف سهام را بررسی و در محدوده مقررات جاری اقدام نمایند.

۷- مؤسسه کارگزاری واحدی مسئولیت ارائه سرویس و خدمات به موقوفات و مؤسسات خیریه را عهده دار شود که علاوه بر این که مورد وثوق نهادهای مذکور می باشد، سود و منافع آن نیز نصیب کارهای خیریه می شود.

۸- زمینه های قانونی تسریع در تبدیل دارایی برخی موقوفات فاقد منافع، سهام فراهم شود.

۹- زمینه خرید سهام به وسیله افرادی که قصد پرداخت صدقه دارند فراهم شود، به نحوی که وجوه پرداختی قبل از این که به طور مستقیم به مستحق برسد به سرمایه تبدیل و سود آن به نیازمندان پرداخت شود.

۱۰- مدیران حرفه‌ای و شرکت‌های کارگزاری امین برای این بخش فعال شوند.

۱۱- با توجه به نوع خیرات و میزان کمک‌هایی که به وسیله مردم در مناسبت‌های خاصی انجام می‌شود فرهنگ‌سازی لازم صورت گیرد تا در حد مقدر این تبرعات و خیرات به سهام تبدیل و سود آنها صرف انجام نیت واقفین و خیرین شود.

۱۲- ارزش ریالی سهام و موقوفات و میزان نقش و اثر آنها در اقتصاد کشور و نوع خدماتی که در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی انجام می‌شود، بیشتر ارزیابی و مشخص شود.

۱۳- برای مردم روشنگری شود تا در تنظیم وقف‌نامه‌ها به شرط «تبدیل به احسن به تشخیص متولی وقف» تصریح شود.

۱۴- دولت برای تولید کالاهای عمومی مانند مراکز درمانی و دانشگاه‌ها، اوراق سهام تهیه و بین داوطلبین توزیع نماید تا به نسبت خرید و وقف اقدام نمایند.

۱۵- به موضوع حبس موقت سهام و تخصیص منافع آن جهت امور خیریه توجه بیشتری شود.

۱۶- آن مقدار از درآمدهایی که در اثر اعمال مدیریت شامل موقوفات می‌شود از شمول مقررات وقف مستثنی شود، و زمینه گردش و استفاده اقتصادی بیشتر از آن مد نظر قرار گیرد.

۱۷- به مدیریت مستقل موقوفات در بازار سرمایه و شفافیت عملکرد آنها بیشتر توجه شود.

۱۸- موقوفات موجود ارزیابی و میزان درآمد آنها با ارزش دارایی محاسبه و ارزیابی

گردد.

منابع

- ۱- احمد بن سلمان، ابو سعید، مقدمه ای بر فرهنگ وقف، سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۵۸.
- ۲- عبید الکبیری، محمد احمد، احکام وقف در شریعت اسلام، اداره کل اوقاف و امور خیریه استان مازندران، ۱۳۶۶.
- ۳- ریاحی سامانی، نادر، وقف و سیر تحولات قانونگذاری در موقوفات، نوید، شیراز، ۱۳۷۸.
- ۴- امیدانی، سید حسین، موقوفات در ایران باستان، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۲۷، سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۷۸.
- ۵- چمران، نصرالله، بررسی عوامل مؤثر بر عمران موقوفات استان تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۸۰.
- ۶- شیرینی شیروانی، رضا، بررسی تطبیقی وقف، دانشکده الهیات دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
- ۷- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش، تهران، ۱۳۷۸.
- ۸- رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۲۷، سازمان اوقاف و امور خیریه ۱۳۷۸.
- ۹- مؤمنی، مصطفی، بنیادهای خیریه آلمان، مجله وقف میراث جاویدان شماره ۱۰، سازمان اوقاف و امور خیریه ۱۳۷۴.
- ۱۰- عبده تبریزی، حسین، سیاست‌های مالی در سازمان‌های وقفی و خیریه جهان، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۴۵، سازمان اوقاف و امور خیریه، بهار ۱۳۸۳.
- ۱۱- الفضلی، داهی، ساختار تاریخی نظام اجتماعی اقتصادی و تشکیلاتی وقف، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۲۷، سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۷۸.
- ۱۲- احمد مهدی، محمود، نقش بانک توسعه اسلامی در بهره‌وری موقوفات، بانک توسعه اسلامی، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۲۷، سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۷۸.
- ۱۳- نمازی، محمدباقر، گامی در جهت شناخت تشکلهای داوطلب ایران، مؤسسه همیاران غذا، انتشارات سلمان و سایه هور، ۱۳۸۱.